

I. TEISĖS FILOSOFIJA IR ISTORIJA

TEISINĖ SANKCIJA KAIP DAUGIAREIKŠMĖ TEISINĖ KATEGORIJA

Dr. Giedrė Lastauskienė

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 46 97
Elektroninis paštas tfk@ltu.lt

Pateikta 2003 m. balandžio 4 d.

Parengta spausdinti 2003 m. rugpjūčio 11 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedros docentas dr. Vytautas Šlapkauskas ir šio fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedros docentas dr. Virginijus Leonas Papirtis

S a n t r a u k a

Straipsnyje analizuojama *teisėnė sankcija* kaip daugiareikšmė teisėnė kategorija. Remiantis lingvistine ir logine šios sąvokos analize išskiriamos skirtingos sankcijos reikšmės ir tiriamas jų tinkamumas teisei. Atkreipiamas dėmesys į tokius ypač teisėje ginčytinus klausimus kaip „negaliojimo sankcijos“ ir galimas teisinių sankcijų pozityvumas. Daugiausia dėmesio skiriama teisėnėms sankcijoms kaip poveikio teisinių imperatyvų adresatams priemonei. Parodoma, kaip skirtingomis sankcijomis gali būti kuriama skirtingo intensyvumo teisinių imperatyvų garantavimo situacija. Taip pat tikslinamas teisinių sankcijų klasifikavimas ir jo pagrindai.

I v a d a s

Teisėnė sankcija – tai sąvoka, kurios analizė vis dar sukelia tiek teoretikų, tiek praktikų ginčų. Teoretikai ir šiandien tebediskutuoja, ar potenciali (reali) valstybės prievarta (negatyvi sankcija) gali būti traktuojama kaip esminis (skiriamasis) teisėnės taisyklės požymis. Tikra tiesa, kad į teisinių *pareigų nevykdymą* teisė reaguoja *ypatingai*, kitaip nei kiti normatyviniai reguliatoriai. Pažeidus teisę valstybės organizuota valstybinė prievarta tampa *būtina teisėnės tvarkos palaikymo sąlyga*. Teisiniai paliepimai išsiskiria tuo, kad „galutinis sprendimas nėra paliekamas atskiro žmogaus valiai ir sąžinei. Tokius paliepimus gina visuomenė, centralizuotai nustatydamą ir taikydama prievartos priemonės“ [1, p. 41]. Būtent su tokiomis prievartos priemonėmis glaudžiausiai susijusios teisėnės sankcijos. Tačiau ar teisėnės sankcijos reiškia tik prievartos priemonės – juk kituose moksluose sankcijos reikšmė daug platesnė? O apdovanojimus ir kitas skatinimo formas – ar jas taip pat galime vadinti teisėnėmis sankcijomis? Tai tik dalis klausimų, kuriuos šiame straipsnyje analizuosime ir į kuriuos teisės teorija pateikia nevienareikšmiškus atsakymus. Taigi straipsnyje pateikiama sąvokos *teisėnė sankcija* reikšmių analizė siekiant iširti jų pagrįstumą ir tinkamumą teisei kaip savitam socialiniam reguliatoriui.

Sąvokos *teisėnė sankcija* semantinė kilmė ir reikšmė

Žodis *sankcija* dažniausiai asocijuojasi su blogiu, kuriuo valstybė grasina ir kurį pritaiko pažeidus teisę. Tačiau tai yra tik viena iš sąvokos *sankcija* reikšmių. Moksle ir šnekamojoje

kalboje šis terminas nėra vienareikšmis. Žodžio *sankcija* šaknys randamos lotynų kalbos žodyje *sacer*, turinčio dvi pagrindines reikšmes: šventas, Dievui pašvęstas (1); prakeiktas, požemio dievybėms pašvęstas (2) [2, p. 885]. Būtent todėl tiesiogines ištakas sąvokai *sankcija* suteikiantis žodis *sancio* įgyja tokią reikšmių įvairovę. Jis reiškia ir pašventinimą kaip neperžengiamą dėsni, ir patvirtinimą, ir griežtą uždraudimą grasinant nubaudimu [2, p. 892]. Šiandienė sąvokos *sankcija* samprata apima įvairias reikšmes. Tarptautinių žodžių žodynas sąvoką *sankcija* kildina iš žodžio *sanctio*, reiškiančio *griežčiausią nutarimą*, ir pateikia tokias šios sąvokos reikšmes: aukštesnės instancijos patvirtinimas, leidimas (1); teisės normos dalis, kurioje nurodytos valstybinio poveikio priemonės, taikomos tos normos pažeidėjui (2); valstybinio poveikio priemonė, taikoma nustatytų normų ir taisyklių pažeidėjui (3); valstybių arba valstybių grupių poveikio priemonė, taikoma valstybei arba valstybių grupei, pažeidusiai teisės normą arba savo tarptautinį įsipareigojimą (4) [3, p. 435–436].

Taigi sąvoka *sankcija* siekiame apibūdinti skirtingus reiškinius: prievartos priemonės, leidimus ir pritarimus. Sąvokos *sankcija* semantinis įvairiareikšmiškumas yra viena iš priežasčių, dėl kurios nerimsta diskusijos dėl teisinės sankcijos sampratos teisės teorijoje.

Sankcijos reikšmės teisėje

Pačia bendriausia, transdisciplininė prasme *sankcija suprantama kaip bet kokia žmonių reakcija (tiek teigiama, tiek neigiama) į tam tikrus faktus*. Tokia sankcijos kaip reakcijos traktuotė labiausiai paplitusi sociologijoje, psichologijoje, filosofijoje, o pastaruoju metu aktyviai veržiasi ir į teisę keliant pozityviųjų teisinių sankcijų idėją [4, p. 3–7]. Į teisinę kalbą terminas *sankcija* atėjo iš Senovės Romos laikų visai kita prasme – kaip *viena iš įstatymo dalių*. XX a. įsitvirtinęs normatyvizmas formuluodamas *normos* sąvoką išplėtojo šią tendenciją, ir termino *sankcija* vartojimas teisės teorijoje susiaurėjo iki dviejų pagrindinių reikšmių: sankcija – tai kiekvienos teisės *normos loginės struktūros dalis*, numatanti neigiamas poveikio priemones asmeniui, pažeidusiam teisinę taisyklę (1); sankcija – tai neigiama *poveikio priemonė*, kuria pažeidėjui grasinama arba kuri taikoma, jei grasinimo nepakanka, ir pažeidėjas, nepaisydamas grasinimo, nesilaiko teisinių reikalavimų (2). Tokiam nepelnytam teisinės sankcijos prasmės susiaurinimui absoliutinant tik dvi jos reikšmes nenorėtume pritarti, tačiau kalbėdami apie teisinę sankciją turėtume būti atidūs ir visais atvejais atkreipti dėmesį, kokiam kontekste šį terminą vartojame – ar juo apibrėžiame *bendrą institucinę organizuotą reakciją į tam tikrus faktus, ar sankcija vadiname poveikio asmeniui priemones*. Pačia bendriausia prasme teisinė sankcija ją siejant su sankcijos kaip patvirtinimo, kaip griežčiausio nutarimo reikšme, gali būti apibūdinta kaip valstybės reakcija į teisės normos adresato veiksmus. Taip terminas *sankcija* teisėje visada buvo vartojamas (tik bendras mokslas apie teisę kartais primiršdavo). Tiek politikoje, tiek teisėje šiuo terminu buvo vadinamas tam tikras pritarimas bei patvirtinimas (tai būtų viena iš sankcijos reikšmių). Štai kad ir konstitucinė teisė – sankcionavimo terminu šioje teisės srityje istoriškai tapo įprasta apibrėžti oficialaus įstatymų teksto patvirtinimą valstybės vadovo parašu. Šiuolaikinėje konstitucinėje teisėje ši tradicija daug kur išlaidyta ir net išplėtotą [5, p. 118].

Taigi *sankcija kaip valstybės reakcija į teisiškai reikšmingą teisės subjektų elgesį* (t. y. pati plačiausia sankcijos samprata) egzistuoja praktikoje, todėl ir iš *teisės teorijos ši teisinė sankcijos reikšmė negali būti pašalinta*.

Ką kita reiškia *sankcija kaip valstybinio poveikio teisinių imperatyvų adresatams priemonė*. Tradiciškai šia prasme teisės teorija sankcijas apibūdina kaip neigiamo pobūdžio poveikio priemones, nustatytas už teisinių reikalavimų nesilaikymą ir taikomas asmeniui, pažeidžiančiam tuos reikalavimus. Tačiau teisinė sankcija kaip poveikio teisės normų pažeidėjams priemonė taip pat suprantama nevienareikšmiškai. H. Kelsenas, formuluodamas sankcijos kaip prievartos akto, taikomo teisės pažeidėjui, sampratą, išskiria dvi sankcijų grupes: teisinė sankcija kaip *bausmė* (sankcija siauresne prasme) ir teisinė sankcija kaip *civiliniai išieškojimai*, šiems priskirdamas bet kokios neįvykdytos pareigos *priverstinį įvykdymą* ir sujungdamas į vieną grupę tiek priverstinį atvedinimą į teismo salę, tiek priverstinį daikto paėmimą iš jį neteisėtai valdančio asmens [6, p. 108–110]. Vienas žymiausių rusų teoretikų S.

S. Aleksejevas sankcijas skirsto į gynybos priemones (teises atkuriančiąsias sankcijas) ir teisinės atsakomybės priemones (baudžiančiąsias sankcijas). Atkuriančiosios sankcijos, anot autoriaus, yra visapusiškai apibrėžtos, o teisinės atsakomybės priemonės – santykinai apibrėžtos ir gali būti konkretinamos vykdant individualųjį teisinį reguliavimą. Baudžiančiosios sankcijos gali būti pakeistos kitomis visuomeninio poveikio priemonėmis, o atkuriančiosios sankcijos – ne. Baudžiančiosios sankcijos skiriamos už kalto asmens padarytus teisės pažeidimus, o atkuriančiosios – už objektyviai teisei priešingą veiką. Kai kurie autoriai (A. V. Poliakovas) teisine sankcija laiko tik tas neigiamas poveikio priemones, kurios nukreiptos asmeniškai į teisės pažeidėją ir sukuria jam visiškai naują teisinę pareigą sumažindamos jo asmeninių ar turtinių teisių apimtį. Taigi autorius sankcijomis vadina tik priemones, S. S. Aleksejevo įvardytas baudžiančiosiomis sankcijomis. Atkuriančiąsias sankcijas šis autorius įvardija teisinės gynybos priemonėmis [8, p. 476]. Ši teisinės sankcijos samprata gali būti vadinama siaurąja.

Manytume, jog reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad plačiąja prasme teisinė sankcija – *bet kokia įsakmi valstybės reakcija* į veiksmus, neatitinkančius normoje nustatyto privalomo elgesio modelio. Kaip tik tokiu pagrindu teisės teoretikai ir išskiria 3 grupes tiesiogiai valstybės realizuojamų arba garantuojamų poveikio priemonių: *reparacinės* (arba restitucinės) *sankcijos* (numato pirminės padėties atkūrimą pažeidėjo sąskaita), *represinės sankcijos* (nubaudžia teisės pažeidėją) ir *negaliojimo sankcijos* (valstybė nepripažįsta teisinio veiksmų reikšmingumo) [9, p. 44]. Būtent tokia teisinės sankcijos samprata ryškėja E. Durkheimio darbuose. Jis skyrė dvi sankcijų rūšis. Vienos sankcijos, pasak jo, pasireiškia individo kentėjimu arba bent pažeminimu. „Jomis siekiama pakenkti jo turtui, laisvei ar gyvybei. Tvirtinama, kad jos represinės“ (1). Kitomis sankcijomis siekiama atkurti pažeistą teisių ryšių būklę. Jomis priverčiama atlikti pareigą, kurios asmuo neatliko, arba anuliuojamas poelgio socialinis reikšmingumas (2) [10, p. 70].

Lietuvos teisės teorijoje vyrauja plati teisinės sankcijos samprata. Štai 1989 m. išleistoje „Valstybės ir teisės teorijoje“ teigiama, kad „sankcija nurodo, koks poveikis taikomas, kai nesilaikoma teisės normų reikalavimų“ [11, p. 90]. Šis apibrėžimas neinformatyvus, todėl autorių poziciją galime išsiaiškinti tik nagrinėdami pateiktus sankcijų pavyzdžius: kalbant apie civilinę atsakomybę sankcijomis vadinamos ir netesybos, ir pareiga atlyginti žalą [11, p. 149]. Tokiai pat pozicijai atstovauja ir P. Čiočys „Teisės pagrinduose“ [12, p. 45]. Dar platesnę sankcijos traktuotę pateikia Lietuvos civilinės teisės specialistai, teisine sankcija įvardydami kreditoriaus taikomą vienašališką atsiskaitymo formos pakeitimą bei atsisakymą mokėti už prekes [13, p. 426]. A. Vaišvila „Teisės teorijoje“ apibrėžia negatyviąją teisinę sankciją kaip teisinio poveikio priemonę, kuria susiaurinamos teisės pažeidėjo teisės už reguliacinės teisės normos reikalavimų nevykdymą (bauda, įkalinimas) [...] [14, p. 218]. Autorius teisinę sankciją apibrėžia siaurąja prasme ir nepasako, kaip reikėtų interpretuoti valstybės poziciją jai nepripažįstant tam tikrų veiksmų teisinio reikšmingumo. Tokią valstybės reakciją vieni autoriai vadina „negaliojimo sankcija“ (dauguma lenkų teoretikų, E. Durkheimas, S. S. Aleksejevas), o kiti su tuo nesutinka (H. Kelsenas, H. L. A. Hartas).

Veiksmų teisinio reikšmingumo nepripažinimas kaip sankcija

Šiuolaikinėje teisėje didelę normų dalį sudaro reikalavimai, reglamentuojantys teisių realizavimo mechanizmą, ir nors tokio mechanizmo nustatymas laikomas „vienu iš didžiausių teisės nuopelnų socialiniam gyvenimui“ [15, p. 86], dėl jo šiuolaikinė teisė tapo sudėtinga ir paini. Valstybė, nustatydamą vienokius ar kitokius reikalavimus teisei atliekant reikšmingus veiksmus, nurodo ir tokių reikalavimų nesilaikymo padarinius: valstybė nepripažįsta tokių veiksmų teisinio reikšmingumo. Plačiausia prasme vieno ar kito akto nepripažinimas teisiškai reikšmingu atitinka sankcijos kaip bendros valstybės reakcijos požymius (šią plačiosios teisinės sankcijos sampratos reikšmę laikytume antrąja). Tačiau ar „negaliojimo sankcijos“ gali būti laikomos sankcija instrumentine prasme, t. y. kaip darančios poveikį teisinių imperatyvų adresatui? Ne visada teisės teorijoje atkreipiamas dėmesys į tai, kad *negaliojimo sankcijomis reaguojama ne į asmenis, o į jų veiksmus* (tokį šios reakcijos išskirtinumą pažymėjo Ž. L. Bergelis) [16, p. 40–43]. Reikia pasakyti, kad šios poveikio priemonės dažniausiai pasireiškia *tam tikrų rezultatų anuliavimu ir tam tikrų teisių neįgijimu, nes buvo pažeistas šių teisių įgijimo mechanizmas*. Teisinėmis sankcijomis kaip poveikio priemonėmis reaguojama į asmenų, *netinkamai besinaudojančių jau turimomis teisėmis, veiką*. Nustatydamas privalomą tam tikrų teisių įgijimo tvarką įstatymų leidėjas nesiekia, kad subjektas pasielgtų jo nurodytu būdu. Nustatydamas teisinę sankciją ir grasindamas ja įstatymų leidėjas stengiasi skatinti teisinių imperatyvų adresatą elgtis taisyklėje nurodytu būdu (argi ne todėl didinamos baudos už nelegalų darbą ar automobilio vairavimą esant neblaiviam?). Būtent šį argumentą H. L. A. Hartas laikė svarbiausiu, neleidžiančiu negaliojimo padarinių laikyti teisine sankcija apskritai. Nustatant teisinę sankciją siekiama, kad ji būtų paskata susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų, o normos, suteikiančios veiksams teisinę reikšmę, tokių uždavinių nekelti, tiesiog sureguliuoja tam tikrų teisių įgijimo procesą: „jeigu norite tai daryti, darykite tai šitaip“ [17, p. 84–97]. Be to, kaip pažymi ir H. L. A. Hartas, dažnai pripažinimas niekiniu gali nebūti „blogis“ tam asmeniui, kuris nustatytų reikalavimų nesilaikė (o dažniausiai taip ir yra). Jei asmuo sudarė testamentą nesilaikydamas formos reikalavimų, tai tik po jo mirties paaiškės, kad testamentiniai įpėdiniai negali priimti palikimo. Taigi neigiami negaliojimo padariniai tenka ne suklydusiam, o visai kitiems asmenims. Viena iš svarbiausių teisinės sankcijos kaip poveikio priemonės savybių yra ta, kad ji nustatoma ir taikoma asmeniui, atsakingam už savo veiksmus. Vargu ar įstatymų leidėjas, įtvirtindamas privalomą tam tikrų veiksmų atlikimo tvarką, siekia, kad normų adresatai jos laikytųsi (bent jau tas manipuliavimas negaliojimu kaip padariniu nėra toks akivaizdus kaip manipuliavimas, pvz., kriminaline bausme). Tačiau nekyla jokių abejonių, kad teisinio reikšmingumo nepripažinimas patenka į plačiąją teisinės sankcijos sampratos interpretaciją.

Teisinė sankcija kaip teisinių imperatyvų garantas

Reparacinės (atkuriamosios) ir represinės (baudžiančiosios) sankcijos yra tiesiogiai susijusios su teisinių imperatyvų garantavimu: nustatydamą šias sankcijas valstybė siekia įteigti teisinių reikalavimų adresatui tinkamą elgesio modelį, o jas realizuodama atkuria pažeistą teisingumą. Pasak H. L. A. Harto, „valdymo pasitelkus normas“ procese šios dvi grupės sankcijų atlieka skirtingus vaidmenis. Reikėtų pasakyti, kad reparacinės (restitucinės) sankcijos dažnai teisės teorijoje apibūdinamos netiksliai. Reparacinė sankcija reiškia pirminės padėties atkūrimą pažeidėjo sąskaita. Apibrėžiant reparacinę sankciją dažnai nurodoma, kad sankcijomis reikėtų laikyti žalos atlyginimą, savininko išsireikalavimą daikto iš neteisėto valdymo ir pan. [18, p. 224]. Tačiau reparacinės sankcijos esmę sudaro ne išvardytos teisinės pareigos (pareiga atlyginti žalą, pareiga atiduoti ne savo daiktą), bet *privertimas šias pareigas atlikti pasitelkus specialiai tam organizuotą valstybinį prievartos aparatą, t. y. taikant, anot H. Kelseno, „priverstinio užtikrinimo procedūras“ tam, kad būtų atkurta teisė atitinkanti padėtis* [6, p. 108–109]. Represinės sankcijos pasireiškia kaip *visiškai nauja pareiga*, nustatyta asmeniui, pažeidusiam tam tikrus teisinius imperatyvus. Privertimas įvykdyti neatliktą pareigą nėra toks dažnas teisinis reiškinys, nes sunku įsivaizduoti, kaip valstybė

galėtų tai padaryti be normos adresato valios, tačiau galima atimti kitam priklausantį daiktą ar prievarta atvesdinti į teismo salę. Asmeniui nesutinkant atlikti jau patvirtintą teisinę pareigą ji gali būti pakeista tos pareigos ekvivalentu ir taip supanašėti su represine sankcija – nauja teisine pareiga, ekvivalentiška padarytam teisės pažeidimui.

Akivaizdu, kad visos teisės normos (ypač formuluojančios teisinius imperatyvus) instrumentine prasme siekia daryti įtaką žmogaus elgesiui jam pasirenkant vienokį ar kitokį elgesio modelį. Bet kokiu atveju *reikalavimas iš žmogaus atitinkamo elgesio* yra savotiškas žmogaus *gyvenimo apsunkinimas*, todėl teisės normos jėga dažnai slypi potencialioje ar realioje normą garantuojančioje prievartoje. „Čia „prievarta“ reiškia įvairiausias priemones, taisykoms, kad nepageidautina veikla brangiau kainuotų tiems, kurie gali susigundyti jos imtis. [...] Prievarta norima pasiekti, kad nepageidaujamas elgesys mažiau apsimokėtų [...]“ [19, p. 135–136]. Būtent šia prasme išsiskiria *teisinės sankcijos, kuriomis įstatymų leidėjas kuria ypatingą psichosocialinę situaciją, užtikrinančią teisiniams imperatyvams specialų garantą*. Tokia pažiūra į teisinę sankciją kaip poveikio priemonę įsitvirtina ir Lietuvos teisinėje doktrinoje. Štai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, aiškindamas Darbo sutarties įstatymo nuostatas, savo nutartyje pabrėžė, kad drausminės nuobaudos (išskyrus atleidimą iš darbo) tikslas – skatinti darbuotoją paklusti darbo drausmei, sąžiningai atlikti pareigas [20]. Taigi nustatant nuobaudas (šiuo atveju drausmines nuobaudas) *siekama įteigti tinkamo elgesio modelį ir paskatinti teisinių imperatyvų adresatą elgtis teisėtai*.

Nustatydamas poveikio priemones už teisinių reikalavimų nesilaikymą įstatymų leidėjas apie jas informuoja teisinių imperatyvų adresatus: „jei tai yra teisės normos, tai šias pasekmes galima numatyti, jos yra apibrėžtos ir oficialiai organizuotos“ [17, p. 58]. Todėl klaidinga būtų teisinę prievartą traktuoti tik kaip fizinę valstybės organizuotą prievartą. Turėtume priminti, kad bet kokia prievarta (taigi ir teisinė) turi būti suprantama plačiau, t. y. ne tik kaip fizinė, bet ir kaip psichinė prievarta. Įstatymų leidėjas išleidžia teisinius nurodymus ir pagrindžia juos teisinėmis sankcijomis, o teisinių reikalavimų adresatai „paprastai yra įsitikinę, kad, jiems nepaklusus, grasinimas gali būti įvykdytas“ [17, p. 78]. Teisinė prievarta turėtų būti nagrinėjama kaip *psichinės ir fizinės prievartos vienovė* [21, p. 39–27]. Psichinė prievarta suprantama kaip prievartinės, laisvę ribojančios situacijos, verčiančios rinktis mažesnę blogį, sukūrimas. Jau realizuotos prievartos priemonės – tai *fizinė prievarta*. Teisėje psichinė prievarta tampa itin reikšminga, kai teisės norma nėra vertybiškai pagrįsta (ar nepakankamai pagrįsta), kai asmuo turi savo vertybių sistemą, prieštaraujančią visuotinai paplitusiai ir teisėje įtvirtintai, kai teisėje įtvirtintas elgesys negali turėti vertybinio pagrindo (pvz., kelių eismo taisyklių laikymasis) ir kitais atvejais, kai teisės normai nepakanka „vidinės jėgos“, galinčios paveikti teisės adresatus pasielgti tam tikru būdu. Jei ir psichinė prievarta nepriverčia asmens elgtis teisėje nurodytu būdu, potenciali valstybės prievarta tampa reali – teisės pažeidėjui pritaikomos specifinės neigiamos poveikio priemonės.

Ir reparacinėmis, ir represinėmis sankcijomis siekiama įteigti teisinių reikalavimų adresatui tinkamą elgesį, tačiau *šie sankcijų tipai, garantuodami teisinius imperatyvus, veikia skirtingu intensyvumu*. Reparacinės sankcijos kuria *minimalaus intensyvumo* garantą: neatidavei svetimo daikto – privers atiduoti, neatvykai į teismą – atves prievarta ir pan. Teisinių pareigų subjektui grasinama tik jo pareiga (papildoma), priverstinai įvykdant teisinę pareigą, atlyginti susidariusias papildomas išlaidas, t. y. toks asmuo *priverčiamas atlikti neįvykdytą pareigą savo sąskaita*. Tuo tarpu represinių sankcijų nustatymas už teisinių reikalavimų nesilaikymą *reiškia intensyvesnę tų reikalavimų apsaugą, o dažnai ir pastangas įveikti reparacinių sankcijų nepakankamumą*.

Pozityvumas kaip viena iš teisinės sankcijos reikšmių

Teisės teorijoje ypač daug ginčų kyla dėl galimybės teisinėmis sankcijomis laikyti teigiamo pobūdžio priemones. Tiesa, dažnai pozityviųjų teisinių sankcijų problema sutapatinama su pozityviosios teisinės atsakomybės pripažinimu. Tai nėra teisinga. Pozityvioji teisinė atsakomybė – tai asmens elgesys, derantis su teisės normų reikalavimais. Taigi *pozityvioji atsakomybė – tai čia ir dabar vykstantis procesas. Tuo tarpu pozityviosios sankcijos, kaip ir negatyviosios sankcijos, yra retrospektyvinės atsakomybės instrumentas*. Gali būti, kad pripažindami pozityviają atsakomybę kaip suvoktą asmens pareigą laikytis teisės normų reikalavimų nepripažįstame *pozityviųjų teisinių sankcijų kaip teigiamų priemonių*, valstybės centralizuotai taikomų už pagirtiną ir skatintiną žmonių elgesį.

Pozityviųjų sankcijų egzistavimo problema glaudžiai susijusi su teisinėmis paskatomis. Niekam nekyla abejonių, kad modernus įstatymų leidėjas, siekdamas paveikti teisės normų adresatų elgesį, bando naudotis šia instrumentų pora – „skatinu ir baudžiu“ („glostau ir mušu“). Pozityviosios sankcijos, labai paplitusios ir išnagrinėtos sociologijoje, pedagogikoje, psichologijoje, skverbiasi ir į teisę keliant pozityviųjų sankcijų egzistavimo klausimą [22; 23]. Pozityviųjų sankcijų šalininkai nurodo, kad pozityviosioms teisinėms sankcijoms tenka svarbiausias vaidmuo asmens elgesio skatinimo teisinėmis priemonėmis procese. Teisės teorijoje formuluojama tokia (ar panaši) pozityviųjų sankcijų sąvoka: „Skatinanti sankcija – tai valstybinė priemonė, pasižyminti teigiamų pasekmių pritaikymu asmeniui už, valstybės požiūriu, *geriausią elgesio variantą*“. Pozityvumas kaip galima teisinės sankcijos reikšmė pateko į teisę iš kitų socialinių mokslų kaip *atsakomoji teigiama reakcija* į kažkieno veiksmus. Nors dauguma teisininkų sutinka, kad skatinančias priemones naudoja visų valstybių teisinės sistemos, pagrindinį jų nesutarimą kelia „terminologinės tradicijos“, dėl kurių teisinės sankcijas (kitaip nei kitokias socialines sankcijas) įpratome traktuoti tik kaip *neigiamas poveikio priemones, taikytinas pažeidėjui*. Pozityviųjų sankcijų priešininkai, net ir sutikdami su galimybe vartoti sąvoką *pozityviosios sankcijos* kaip metaforą, baiminasi painiavos, galimos atskiriant įprastas sankcijas nuo „skatinančių“, nes ir vienos, ir kitos nustatytos tam, kad *skatintų asmenį elgtis teisėtai*.

Pozityviųjų sankcijų šalininkai įrodinėja, kad etimologinė *sankcijos* reikšmė negali būti susiaurinta – sankcija reiškia ne tik nubaudimą, bet ir patvirtinimą, pritarimą. Be to, pozityvias sankcijas turi visos socialinės normos, taigi jas turi (ar bent privalo turėti) ir teisės normos. „Esmingiausios kontrolės, tiek teisinės, tiek visuomeninės, priemonės yra įvairaus pobūdžio negatyvios ir pozityvios sankcijos, taikomos formalizuotu (teisės atveju) ar neformalizuotu būdu (kaip visuomeninė nuomonė) ir įgyjančios arba bausmių ir kentėjimų, arba dovanų ir gratifikavimo [*lot. gratis – dykai, nemokamai*] pavidalą“ [24, p. 201–203; 25, p. 368–373; 26, p. 540–542]. Be to, pozityviųjų teisinių sankcijų šalininkai nurodo, kad teisės normos, turinčios skatinančias sankcijas, savo logine struktūra primena normas, turinčias neigiamas sankcijas. Pabrėžiama, kad teisės praktika jau seniai įtvirtino pozityvias sankcijas, kurias įstatymų leidėjas dažniausiai nurodo kartu su neigiamomis teisinėmis sankcijomis.

Aptardami šią teorinę diskusiją siūlytume atkreipti dėmesį į tam tikrus aspektus. Pirma, nereikėtų sutapatinti teisinių paskatų ir teisinių sankcijų. Daugelis teisės teoretikų, propaguojančių pozityvias teisinės sankcijas, kaip jų pavyzdžius pateikia teisinius nurodymus, *neatitinkančius normų–sankcijų požymių*. Be jokių abejonių, šiuolaikinis pragmatiškas įstatymų leidėjas siekdamas, kad jo nustatytos elgesio taisyklės būtų kuo efektyvesnės, derina savo veikloje ir bausmes, ir paskatas. Norėdamas daryti įtaką vienokioms ar kitokioms visuomeninėms tendencijoms jis gali taikyti mokesčių lengvatas, teikti koncesijas, supaprastinti įmonių steigimo tvarką ir pan. Tačiau šiais atvejais įstatymų leidėjas *neformuluoja skatinančių sankcijų*. Jis nustato tam tikras aplinkybes (hipotezę), kurioms esant keičiasi įprastinis teisės normų adresatų elgesio modelis; taigi *paskatos, įtvirtintos teisės normose, arba nustato išimtis tam tikriems asmenims iš bendrų taisyklių, arba suformuluoja jiems visiškai naują elgesio modelį*. Teisinės paskatos dažniausiai keičia teisės normų adresatų teisių ir pareigų pusiausvyrą, ir ši aplinkybė esmingai skiria šias teisinės priemones nuo teisinių sankcijų (tiek negatyviųjų, tiek pozityviųjų). *Taigi teisinis skatinimas dažniausiai vykdomas ne tai-*

kan sankcionuojančias normas (normas – pozityvias sankcijas), bet darant išimtis iš bendrų taisyklių tam tikroms kategorijoms asmenų. Kitas aspektas: visuotinai teigiama, kad prievarta norima pasiekti, jog nepageidaujamas elgesys mažiau apsimokėtų, o „paskatomis – kad pageidaujamas elgesys labiau apsimokėtų“ [19, p. 136]. Pozityviosios sankcijos teisėje turėtų atspindėti teigiamą valstybės požiūrį į asmenį, besilaikantį teisės normų reikalavimų, ir pasireikšti naudingų jam poveikio priemonių taikymu. Teorinė tokios situacijos schema įmanoma, ir galėtume ją perteikti taip: „Jei asmuo A pateko į aplinkybes B, jis turi pasielgti C, tokiu atveju jam bus pritaikytos teigiamo pobūdžio priemonės S“. Pozityviųjų sankcijų šalininkai teigia, kad teisė tokias sankcijas taiko, tik reikia teorinio jų įtvirtinimo, ir dažnai mėgsta cituoti L. Friedmano žodžius: „žodis *sankcija* apibrėžia kažką daugiau negu bausmę. Ji [sankcija] apima ir skatinimą. Teigiamas sankcijos aspektas (skatinimas) mažiau žinomas, nes literatūra gąsdina kriminaliniu aspektu...“ [27, p. 172]. Dažnai pozityviųjų sankcijų šalininkai primena jau minėtą „sankcijas“, kaip bet kokios reakcijos, suvokimą. Iš tikrųjų net „grynasis“ normatyvistas H. Kelsenas rašė: „Principas, kad už tam tikrą poelgį... žmogui skiriamas apdovanojimas ar bausmė, yra atpildo principas. Bendresnio pobūdžio nei terminai *apdovanojimas* ar *bausmė* galima laikyti terminą *sankcija* [6, p. 24–27]. Iš tikrųjų daugelyje sričių žinomos ir taikomos teigiamos poveikio priemonės siekiant paskatinti asmenį pasielgti taip, o ne kitaip. Tiesa, norėtusi pritarti autoriams (daugiausia lenkų teoretikams), tokį skatinimą vadinantiems ne sankcija (šis žodis labiau tinka bendrajai reakcijai nusakyti), o *gratifikavimu*. Ir sankcija (tradicine prasme – kaip neigiamos poveikio priemonės), ir gratifikavimas atlieka instrumento vaidmenį siekiant pakreipti asmens elgesį tam tikra kryptimi. Galėtume teigti, kad ir įstatymų leidėjas turėtų naudoti visuotiną gratifikavimą tam, kad sustiprintų asmenų pastangas elgtis teisėtai. Tačiau problema slypi štai kur: skiriasi sankcijos ir *gratifikavimo taikymo pagrindai*. Sankcija galima reaguoti į bet kuriuos teisinių taisyklių (kaip ir bet kokių taisyklių) pažeidimus, o gratifikavimas dažniausiai netaikomas už normalų, su normų reikalavimais derantį elgesį, ypač jei asmuo neatlieka uždraustų veikų. Nežinome tokių normatyvinių sistemų, kurios apdovanotų, jei nevagi ar nežudai. *Asmenys apdovanojami ne už normalų* (derantį su normų reikalavimais) *elgesį*, o už *perfekcionistinius* veiksmus. Apdovanojama už tokį elgesį, kuris išsiskiria savo reikšmingumu ir tam tikra prasme *nėra normalus* (bent jau nėra įprastas ir paplitęs). Nors visuotinai pripažįstama, kad gratifikavimo įtaka žmogaus elgesiui intensyvesnė, visuomeninės kontrolės sistemose (juo labiau teisėje) pagrindiniu įtakos instrumentu ir toliau lieka sankcijos kaip neigiamo poveikio priemonės, nes centralizuotą gratifikavimą įmanoma organizuoti tik mažose bendruomenėse, todėl, matyt, jis ir darys didesnę įtaką korporatyviniams bei vietinio pobūdžio reguliavimui (galbūt darbo santykių), bet valstybės mastu pozityviosios sankcijos ir toliau apsiribos apdovanojimu valstybinėmis regaliomis (ordinais, medaliais), o pati situacija, išskyrus asmenų, susijusių su apdovanojimo proceso organizavimu, pareigas, dažniausiai nėra grynai teisinė. Juk teisinė taisyklė ir išsiskiria iš kitų taisyklių tuo, kad ji visada tiksliai nustato elgesio modelį ir jo gyvenimiškąsias prielaidas bei tiksliai informuoja apie normų nesilaikymo (šiuo atveju laikymosi) padarinius. Tiksliai informuoti, už kokius veiksmus teisės normos adresatas galėtų tikėtis apdovanojimo ir dar sukonkretinti, kokio, dažnai tiesiog objektyviai neįmanoma. Štai naujajame Lietuvos Respublikos valstybės apdovanojimų įstatyme įtvirtinti tokie apdovanojimo pagrindai: „už ypatingus nuopelnus Lietuvos valstybei“, „už ypatingą dvasios stiprybę“, „už ištikimybę pareigai“ ir pan. Nekyla abejonių, kad minėtos formuluotės net neprimena teisei įprasto konkretumo ir apibrėžtumo. Nors ir tarp Lietuvos teisės aktų galime rasti keletą, formalizuojančių pagrindus, kai normos adresatas gali tikėtis teigiamos valstybės reakcijos [28], ypač mažas jų skaičius ir teismų praktikos trūkumas neleidžia daryti išvadų apie jų visuotinį privalomumą kaip būtiną teisės savybę. Norėtume pritarti H. Kelsenui, kad teisėje „apdovanojimų suteikimas atlieka visiškai nereikšmingą vaidmenį“ [6, p. 33–34].

Taigi teoriniu lygmeniu galime kalbėti apie normą – pozityviąją sankciją, bet, manytume, dėl minėtų sunkumų apibrėžiant jos teisinę formą ir taikymo pagrindus bei dėl siauros taikymo srities pozityvioji teisinė sankcija nėra laikytina grynai teisine kategorija.

Išvados

1. Pati bendriausia teisinės sankcijos reikšmė – tai valstybės reakcija į teisės normos adresato veiksmus. Tokia (plačiausia) teisinės sankcijos interpretacija apima sankciją kaip įsakmų patvirtinimą (1), sankciją kaip veiksmų teisinio reikšmingumo nepripažinimą (2) bei sankciją kaip poveikio teisinių imperatyvų adresatui priemonę arba sankciją siaurąja prasme (3).

2. Teisinė sankcija siaurąja (3) prasme – tai vienas iš teisės normos privalomumą užtikrinančių veiksnių. Šia (instrumentine) prasme teisinė sankcija – tai prievartinio valstybės garanto suteikimas teisiniams imperatyvams. Priverčiant įvykdyti savo sąskaita neatliktą teisinę pareigą pritaikoma reparacinė teisinė sankcija; nustatant teisės pažeidėjui naują teisinę pareigą pritaikoma represinė teisinė sankcija. Reparacinės teisinės sankcijos kuria minimalaus intensyvumo garantą teisiniams imperatyvams. Ypatinga teisinius imperatyvus garantuojanti situacija kuriama nustatant represines teises sankcijas potencialiam teisės pažeidėjui ir pranešant apie jas iš anksto.

3. Teisinės paskatos negali būti sutapatinamos su pozityviosiomis teisinėmis sankcijomis. Vadinamosios „pozityvios sankcijos“ (gratifikavimas) dėl dažnai sunkiai formalizuojamų jų taikymo pagrindų ir siauros taikymo srities net ir pačia bendriausia prasme gali būti traktuojamos teisine kategorija tik su tam tikromis išlygomis.

LITERATŪRA

1. **Zippelius R.** Das Wesen des Rechts. – München, 1969.
2. **Jokantas K.** Lotynų–lietuvių kalbų žodynas. – Vilnius, 1995.
3. **Kvietkauskas V.** Tarptautinių žodžių žodynas. – Vilnius, 1985.
4. **Малько А. В.** Юридические поощрительные санкции // Юриспруденция. 1996. № 6.
5. **Конституция** Итальянской Республики // Конституции государств Европы. – Москва, 2001. Т. 2.
6. **Kelsen H.** Pure Theory of Law. – Berkeley, Los Angeles, London, 1967.
7. **Алексеев С. С.** Общая теория права. Курс в двух томах. – Москва, 1981. Т. 1.
8. **Поляков А. В.** Общая теория права. – Санкт–Петербург, 2001.
9. **Wronkowska S., Ziemiński Z.** Zarys teorii prawa. – Poznań, 1997.
10. **Дюркгейм Э.** О разделении общественного труда. Метод социологии. – Москва, 1991.
11. **Valstybės** ir teisės teorija. – Vilnius, 1989.
12. **Čiočys P.** Teisės pagrindai. – Vilnius, 2000.
13. **Civilinė** teisė. – Kaunas, 1997.
14. **Vaišvila A.** Teisės teorija. – Vilnius, 2000.
15. **Hart H. L. A.** Teisės samprata. – Vilnius, 1997.
16. **Bergel J. L.** Théorie générale du droit. – Paris, 1989.
17. **Hart H. L. A.** Teisės samprata. – Vilnius, 1997.
18. **Марченко М. Н.** Общая теория государства и права. – Москва, 1998.
19. **Elster J.** Socialinių mokslų elementai. – Vilnius, 2000.
20. **Lietuvos Respublikos** Aukščiausiojo Teismo 2001 m. birželio 25 d. nutartis „Dėl Darbo sutarties įstatymo 29 straipsnio 1 dalies 6 punkto aiškinimo ir taikymo“ // Teismų praktika. 2002 02 08. Nr. 16.
21. **Курис П.** Международные отношения и ответственность государства. – Вильнюс, 1973.
22. **Малько А. В.** Стимулы и ограничения в праве. – Саратов, 1994.
23. **Малько А. В.** Юридические поощрительные санкции // Юриспруденция. № 6. 1996.
24. **Ross H. B.** Perspectives on the Social order. Readings in Sociology. – New York, 1960.
25. **Chambliss W. J.** Law, Order, and Power. – Menlo Park, 1971.
26. **Kojder A.** Wybrane zagadnienia patologii społecznej. – Warszawa, 1976.
27. **Фридмен Л.** Введение в американское право. – Москва, 1992.
28. **2003 m. vasario 11 d.** Lietuvos Respublikos finansų ministro įsakymas „Dėl Lietuvos Respublikos muitinės ir valstybinės mokesčių inspekcijos pareigūnų, tiesiogiai dalyvavusių aiškinant (nustatant)

nusikaltimus ir kitus teisės pažeidimus, kuriais padaryta žala valstybei, skatinimo priemonių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2003. Nr. 17–744; 2000 m. rugpjūčio 16 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl pasižymėjusių sportininkų ir jų trenerių materialinio skatinimo // Valstybės žinios. 2000. Nr. 69–2060.

Rechtliche Sanktion als Vieldeutige Rechtliche Kategorie

Dr. Giedrė Lastauskienė

Rechtsuniversität Litauen

ZUSAMMENFASSUNG

In dem vorliegenden Artikel werden rechtliche Sanktionen als vieldeutige Kategorie untersucht. Der Artikel ist der Behandlung der Vorstellung vor rechtlichen Sanktion, als einer besonderen psychosozialen Situation, die das Einhalten der rechtlichen Imperativen gewährleistet, gewidmet. Es wird versucht zu beweisen, dass die Vorstellung der rechtlichen Sanktion auf dem spezifischen psychosozialen Kontext der Anwendung der rechtlichen Sanktion beruhen soll. Im Artikel werden die Kennzeichen formuliert, welche die Unterscheidung der rechtlichen Sanktion von anderen ähnlichen Rechtsmitteln ermöglichen.

Der Begriff „Sanktion“ ist in der Rechtslehre nicht eindeutig. Rechtliche Sanktion im weiteren Sinne – die Reaktion des Staates auf die Handlungen des Normadressates (auch Ungültigkeit als Sanktion). Rechtliche Sanktion im engeren Sinne - Vollstreckungszwang und Strafe. Die Bestimmung der rechtlichen Sanktion ist als eine der psychosozialen Geltungsmodalitäten der Rechtsnorm zu betrachten. Unter der rechtlichen Sanktion versteht man den ausschließlichen Garanten von rechtlichen Imperativen, der als neue Pflicht, mit welcher der Staat androht oder welche er an dem Rechtsverletzer verhängt, festgestellt wird.

Positivität der Rechtssanktionen ist möglich, aber nicht alle Rechtsnormen haben die positiven Sanktionen - Recht orientiert sich an negativen Sanktionen.

